

Юлія Труфанова,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри
цивільного права і процесу
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4310-3061>

Христина Яценко,

студентка юридичного факультету
Західноукраїнського національного
університету

СПАДКОВИЙ ДОГОВІР: ГАРМОНІЗАЦІЯ З ПРАВОМ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Висвітлено питання недостатньої урегульованості інституту спадкового договору в національному законодавстві. Розкрито правову природу спадкового договору за законодавством країн Європейського Союзу. Розкрито відмінності спадкового договору в українському законодавстві від європейського законодавства.

Ключові слова: спадкування, спадковий договір, набувач, відчужувач, право Європейського Союзу.

Trufanova Yu., Yatsenko Ch.

Inheritance agreement: harmonization with the law of the European Union

At present, work is underway to harmonize the norms of national civil law with the legal norms of European and international law.

In most countries of the European Union the institution of inheritance agreement is quite common, and the procedure for its conclusion and implementation is regulated in detail, in contrast to our country, where the inheritance agreement is still inferior in regulation to established institutions of inheritance law - inheritance by law and inheritance by will. This necessitates a legal analysis of the main provisions of European and national legal regulation of the inheritance agreement.

The implementation of the inheritance agreement is conditioned by the needs of the present and confirmed by the practice of application in the countries of the European Union. Given its legal structure, the lack of a common scientific position on the legal nature of the inheritance agreement, its ambiguity and lack of consistent case law on the application of this institution, the inheritance agreement is an extremely relevant topic for research in scientific terms. This necessitates a legal analysis of the main provisions of European and national legal regulation of the inheritance agreement and identify common and distinctive features of this institution, which will identify gaps in Ukrainian legal regulation and find ways to transform, modernize and bring national standards in line with European and international standards.

Thus, given the European integration aspirations of our country, the harmonization of the institution of the inheritance treaty with the norms of the European Union is a topical issue today.

The model of inheritance agreement under the civil law of Ukraine differs significantly from its counterpart in foreign law, where the inheritance agreement is aimed primarily at appointing an heir and is considered along with inheritance by will and law as the basis of inheritance and, accordingly, creates inheritance

The introduction of European legislation into domestic practice, in particular the harmonization of civil law with the norms of the European Union, is necessary for the effective use of this legal structure and to fill the gaps in national legislation in the field of inheritance contract regulation.

Keywords: inheritance, inheritance contract, acquirer, alienator, European Union law.

Постановка проблеми. На сьогодні триває робота щодо гармонізації норм національного цивільного законодавства до правових норм європейського та міжнародного права.

В більшості країн Європейського Союзу інститут спадкового договору доволі поширений, а порядок його укладення та виконання детально регламентований, на відміну від нашої держави, де спадковий

договір досі поступається в нормативному регулюванні усталеним інститутам спадкового права – спадкуванню за законом і спадкуванню за заповітом.

З огляду на свою специфічну правову конструкцію відсутність єдиної наукової позиції щодо правової природи спадкового договору, його неоднозначність та відсутність сталої вітчизняної судової практики застосування, спадковий договір потребує удосконалення. У зв'язку із цим існує потреба в гармонізації нормативного регулювання вітчизняного інституту спадкового договору відповідно до основних положень законодавства Європейського Союзу, визначення спільних та відмінних рис цього інституту, що дасть змогу встановити прогалини в його правовому регулюванні та знайти шляхи трансформації, модернізації та удосконалення його норм відповідно до європейських та загальноєвропейських міжнародних стандартів.

Таким чином, зважаючи на євроінтеграційні прагнення України, гармонізація інституту договору спадкуванню з нормами Європейського Союзу є актуальною темою сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження інституту спадкового договору здійснювали такі науковці, як: А. Амеліна, В. Антошкіна, О. Бичковський, О. Дутікова, Т. Коваленко, Р. Майданик, І. Орлов, С. Фурса, Н. Шама та інші.

Окремі аспекти спадкового договору, такі як питання правової природи спадкового договору, його суб'єктного складу, виконання та розірвання тощо, залишаються і досі недостатньо вивченими та є дискусійними.

Мета статті. Метою статті є дослідження інституту спадкового договору відповідно до положень права Європейського Союзу та національного законодавства, визначення їх спільних та відмінних рис, необхідності його гармонізації в законодавстві України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інститут спадкового договору є новим в українській правозастосовній практиці, тому порядок його укладення й виконання недостатньо врегульований. Відповідно до ст. 1302 Цивільного Кодексу України, за спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача. Аналізуючи ст. 1302 ЦК України можемо констатувати, що право власності на випадок смерті відчужувача отримує набувач не в порядку наслідування, а на підставі укладеного договору. Сам набувач не розглядається як спадкоємець відчужувача, а сам спадковий договір не впливає на порядок наслідування. Також варто зауважити, що спадковий договір укладають щодо майна відчужувача, а не щодо спадщини [2, с. 83].

У національному законодавстві спадковий договір має певні особливості, що відрізняє його від заповіту і спадкуванню за законом. Так, за таким договором відчужувач надає розпорядження щодо майна на випадок своєї смерті ще за життя, але право власності на це майно виникає у набувача після смерті відчужувача, а сам набувач може бути зобов'язаний вчинити певну дію майнового або немайнового характеру до відкриття спадщини або після її відкриття (стаття 1305 ЦК України).

З огляду на це можна виокремити такі суттєві умови спадкового договору за законодавством України: 1) майно, яке після смерті відчужувача перейде у власність набувача; 2) обов'язки, які зобов'язаний вчинити набувач відповідно до умов договору (характер і зміст цих дій); 3) інші умови, на яких наполягає одна зі сторін такого договору (наприклад, строки виконання обов'язків набувачем).

Варто зазначити, що за цим договором передбачено спеціальне забезпечення його виконання. Так, згідно зі ст. 1307 ЦК України, нотаріус накладає заборону відчуження майна, що є предметом договору. Заповіт, складений на таке майно, визнається нікчемним. Відчужувач має право призначити особу, що буде здійснювати контроль за виконанням спадкового договору після його смерті, а в разі відсутності такого розпорядження контроль здійснює нотаріус за місцем відкриття спадщини [6].

Спадковий договір може бути розірвано судом на вимогу кожної із сторін. Так, на вимогу відчужувача – у разі невиконання набувачем його розпоряджень, а на вимогу набувача – у разі неможливості виконання ним розпоряджень відчужувача.

Відповідно до ст. 1251 і ст. 1252 ЦК України та ст. 37 і ч. 1 ст. 40 Закону України «Про нотаріат» посвідчені нотаріусом, консульськими установами та посадовими службовими особами спадкові договори підлягають державній реєстрації у Спадковому реєстрі.

Досвід застосування спадкового договору в зарубіжних країнах свідчить про те, що такий договір є альтернативою заповіту і є угодою, що містить умови переходу до спадкоємця майна спадкодавця після його смерті.

Спадковий договір характерний для законодавства Європейського Союзу та зумовлений потребою практики. В більшості країн Європи інститут спадкового договору доволі розповсюджений, а порядок

укладення та виконання спадкових договорів детально регламентований законодавством, на відміну від нашої держави, де спадковий договір і досі, незважаючи на його введення в систему майже 14-ть років тому, поступається усталеним інститутам спадкування за законом і заповітом [1, с. 1].

Спадковий договір має різне трактування в країнах Європейського Союзу, зокрема він детально регламентований і використовується як окремий вид спадкування в Німеччині та практично заборонений у Франції, Польщі чи Іспанії [5, с. 55].

Модель спадкового договору, за цивільним законодавством України, суттєво відрізняється від свого аналогу в зарубіжних правопорядках, де спадковий договір спрямований передусім на призначення спадкоємця і розглядається поряд із спадкуванням за заповітом та законом як підстава спадкування та, відповідно, породжує відносини спадкування (наприклад, §§2274–2302 Німецького цивільного уложення, §§ 1582–1593 ЦК Чехії, §§ 95–103 Закону Естонії «Про спадкування»). Очевидно, що в національній правовій системі спадковий договір – це договір на випадок смерті, а не договір про спадкування [3, с. 237].

Спадковий договір насамперед має німецьке походження, а наявність його в спадково правових системах Австрії, Швейцарії, Угорщини, Латвії та деяких інших країн пояснюється рецепцією німецького права в кінці XIX – початку XX ст. [7, с. 152]. У наведених європейських країнах спадковий договір відіграє роль третьої підстави спадкування нарівні зі спадкуванням за законом і спадкуванням за заповітом і в певною мірою дозволяє розширити вибір спадкодавця щодо способу оформлення спадкового правонаступництва. Законодавці зазначених держав визначають під спадковим договором угоду спадкодавця і спадкоємця, за якою після смерті спадкодавця все спадкове майно або його частина переходять до спадкоємця, який підписав цей договір [1, с. 1].

Сьогодні спадковий договір найбільше застосовують у праві Німеччини, Австрії, Угорщини, Швеції, Латвії. У вищезазначених європейських країнах спадковий договір відіграє роль третьої підстави спадкування нарівні зі спадкуванням за законом і спадкуванням за заповітом і певною мірою дозволяє розширити вибір спадкодавця щодо способу спадкового правонаступництва [1, с. 668].

Саме досвід Німеччини має важливе значення для розуміння і застосування інституту спадкового договору, оскільки він розвивався та набував становлення в межах німецького права. Історично німецька модель спадкового договору склалася першою в Європі.

Вважаємо, що саме право Німеччини має велике значення для врегулювання дискусійних моментів щодо розуміння і застосування спадкового договору, які виникають серед вітчизняних науковців. §1941 Німецького цивільного уложення (далі НЦУ) визначає, що спадковим договором є правочин на випадок смерті особи, в якому обидві сторони договору або лише одна сторона, але з силою договірного зобов'язання, приймають розпорядження щодо спадщини. За законодавством Німеччини, спадковий договір має містити розпорядження щодо призначення спадкоємців (§ 1941 НЦУ), встановлення заповідальної відмови або покладення (§ 2278 НЦУ). В односторонньому порядку кожна сторона без погодження з другою може здійснювати інші розпорядження на випадок смерті. Мається на увазі, що такі розпорядження не мають зобов'язальних ознак договірного характеру і можуть бути скасовані способом складання заповіту (§ 2254 НЦУ) [2, с. 85].

Порівнюючи законодавче регулювання інституту спадкового договору України та Німеччини, можна виокремити такі основні аспекти. За законодавством Німеччини (§ 2286 НЦУ) спадкодавець має право на власний розсуд розпоряджатися власним майном, а за законодавством України – ст. 1307 ЦК України ставить заборону на відчуження майна визначеного у спадковому договорі. Обов'язком відчужувача є збереження цього майна не відчужуючи та не заповідаючи його [4, с. 83]. За законодавством України, правові наслідки вчиненого спадкового договору виникають з моменту укладення договору, а за законодавством Німеччини вони виникають з відкриттям спадщини. Для українського і німецького законодавства характерно те, що спадковий договір має зобов'язальний характер, на відміну від заповіту, і не може бути змінений, скасований чи розірваний в односторонньому порядку. Підсумовуючи вищевикладене, можна сказати, що німецьке законодавство захищає юридично обидві сторони договору від негативних наслідків та порушення зобов'язальних прав.

Правове регулювання укладення спадкового договору в інших країнах Європейського Союзу, наприклад в Австрії, Угорщині, Швейцарії, ґрунтується на німецькій правовій системі. Так, австрійське право допускає спадкування за договором окремого майна, а спадкування за спадковим договором усього майна можливе лише подружжям чи нареченими [7, с. 154].

ЦК Франції забороняє договори про майбутній спадок, тобто договори про спадкування, договори зі спадщиною і відмову від спадщини; спадковий договір визнається як виняток із загального правила в до-

волі обмеженому виді (як акт дарування) тільки на користь подружжя й усередині сім'ї [5]. Законодавствами зазначених держав щодо спадкового договору не встановлено правило про обов'язковість збереження таємниці вчинення такої угоди, як щодо таємниці заповіту.

Спадковий договір як інститут цивільного права також закріплено в законодавстві Австрії. Відповідно до ст. 602 Австрійського цивільного уложення договори про спадщину можуть бути дійсні лише між подружжям, зареєстрованими партнерами та особами, які заручились або пообіцяли зареєстроване партнерство.

Латвійська модель спадкового договору більшою мірою, ніж німецька, захищає інтереси спадкоємця, оскільки забороняє будь-яке відчуження спадкодавцем нерухомого майна, на яке після смерті останнього спадкоємець може придбати права [1, с. 669].

Цивільний кодекс Швейцарії розглядає спадковий договір як один з видів розпоряджень на випадок смерті. Спадкодавець може зробити розпорядження у спадковому договорі щодо свого майна загалом або в певній частині; зобов'язатися залишити третій особі спадщину чи відказ; укласти з одним із спадкоємців угоду про відмову від спадщини або її викуп.

Вважаємо, що в цивільному законодавстві України найбільш захищені інтереси спадкоємця, який уклав з спадкодавцем спадковий договір, на відміну від розглянутих вище німецької, австрійської та латвійської моделі спадкового договору.

Розглядаючи відмінність спадкового договору в українському законодавстві від законодавства країн Європи, варто вказати, що, на відміну від європейського законодавства, право власності на випадок смерті відчужувача набувач отримує на підставі укладення договору, а не в порядку спадкування. Тобто існування чинного спадкового договору не впливає на порядок спадкування, відповідно, набувач за спадковим договором не може розглядатися як спадкоємець відчужувача [4, с. 394]. Він лише стає власником визначеного у договорі майна відчужувача у разі його смерті. Положення європейського та українського права щодо інституту спадкового договору відрізняються також за відношенням до зобов'язальної сили цього правочину. Так, якщо, наприклад у Німеччині, спадкодавець після укладення спадкового договору має право вільно розпоряджатися своїм майном (§ 2286 НЦУ), то українське законодавство (абз. 1 ст. 1307 ЦК України) забороняє відчужувати визначене в угоді майно. Тобто обов'язком відчужувача у спадковому договорі є збереження визначеного в угоді майна, не відчужуючи та не заповідаючи його. Зобов'язання набувача у спадковому договорі врегульовані у ст. 1305 ЦК України, згідно з якою він може бути зобов'язаний до вчинення дії матеріального чи нематеріального характеру як за життя відчужувача, так і після його смерті. Таким чином, з укладенням спадкового договору відчужувач отримує право вимагати від набувача належне виконання своїх розпоряджень, а набувач – вимагати дотримання зобов'язання не відчужувати майно, щодо якого було вчинено договір. Це означає, що правові наслідки вчинення спадкового договору в Україні (а не як у німецькому чи латвійському праві – тільки з відкриттям спадщини) виникають уже в момент укладення договору.

Закріплена в цивільному законодавстві України конструкція нагадує скоріше так званий правочин серед живих у європейському праві, коли одна сторона договору на випадок своєї смерті, але з негайною зобов'язальною юридичною силою вчиняє розпорядження або бере на себе певні зобов'язання. Дійсність такого розпорядження або, відповідно, юридична сила зобов'язання обумовлена відкриттям спадщини (як відкладальною чи скасувальною умовою) чи лише виконанням зобов'язання, тобто речовий виконавчий правочин відкладається до моменту відкриття спадщини [4, с. 99].

В європейському законодавстві наразі спадковий договір визначається як підстава спадкування, на відміну від українського цивільного законодавства, де він за правовою природою є зобов'язальним відношенням. Отже, моделі спадкового договору в українському та європейському законодавстві мають свої відмінні та спільні риси. Досвід країн Європейського Союзу має велике значення для вирішення дискусійних питань розвитку цього правового інституту в Україні.

Висновки. Спадковий договір не набув значного поширення у вітчизняній нотаріальній практиці, на відміну від країн Європейського Союзу. Мабуть, це зумовлено неоднозначністю розуміння його правової природи, оскільки його правова конструкція недостатньо зрозуміла, а сам механізм застосування в Україні на сьогодні є не достатньо напрацьованим.

У країнах Європейського Союзу спадковий договір частіше виступає як третя підстава спадкування нарівні зі спадкуванням за законом і спадкуванням за заповітом, що дає спадкоємцю можливість зробити вибір під час оформлення спадкового правонаступництва.

Таким чином, впровадження європейського законодавства у вітчизняну практику, зокрема гармонізація цивільного законодавства з нормами Європейського Союзу, необхідні для ефективного використання цієї правової конструкції та заповнення прогалин національного законодавства у сфері регулювання спадкового договору.

Список використаних джерел

1. Дутікова О. О., Гончарова А. В. Порівняльна характеристика інституту спадкового договору в європейському та національному законодавстві. Молодий вчений, 2018. № 4 (56). С. 668–672.
2. Кравчик М., Тур О. Особливості укладення спадкового договору за законодавством України та законодавством країн Європейського Союзу. Вісник Львівського національного університету. Серія: Юридична, 2021. Випуск 72. С. 80–86.
3. Кухарев О. Є. Теоретичні та практичні проблеми диспозитивності в спадковому праві: монографія. Київ : Алерта, 2019. 498 с.
4. Резворович К. Р (кер.), Юнін О. С., Круглова О. О. та ін. Реформування цивільного права в умовах євроінтеграції: навч. посіб. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2019. 180 с.
5. Самойлова І. Спадковий договір : правова природа за законодавством України та країн Європи. Підприємництво, господарство і право : науково-практичний господарсько-правовий журнал, 2021. № 3. С. 54–59.
6. Цивільний кодекс України: Кодекс України від 16 січня 2003 року, № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40. Ст. 356.
7. Чепис І. В., Писарева Е. А. Особливості правового регулювання спадкового договору в Україні та зарубіжних країнах. Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса. Том 1. № 13, 2021. С. 151–155.
8. Шама Н. П. Спадковий договір в цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Львів, 2008. 27 с.

References

1. Dutikova, O. O. & Goncharova, A. V. (2018). Porivnyalna charakteristika institutu spadkovogo dogovoru v Evropeyskomu ta natsionalnomu zakonodavstvi. [Comparative characteristics of the institution of inheritance contract in European and national legislation]. *Molodiy vcheniy – Young scientist*, 4 (56), 668-672 [in Ukrainian].
2. Kravchuk, M. & Tur, O. (2021). Osoblyvosti ukladennia spadkovogo dogovoru za zakonodavstvom Ukrainy ta zakonodavstvom krain Evropeiskogo Soiuzu. [Peculiarities of concluding an inheritance agreement under the legislation of Ukraine and the legislation of the European Union]. *Visnyk Lvivskogo universytetu – Visnyk of Lviv University. Legal Series*, 72, 80-86 [in Ukrainian].
3. Kukhariev, O. Ye. (2019). *Teoretychni ta praktychni problemy dyspozytyvnosti v spadkovomu pravi: monografiia [Theoretical and practical problems of dispositiveness in inheritance law: monograph]*. Kyiv: Alerta [in Ukrainian].
4. Rezvorovych, K. R (ker.), Yunin, O. S. & Kruhlova, O. O. ta in. (2019). *Reformuvannya civilnogo prava v umovah yevrointegraciyi: navch. posib. [Reforming civil law in the context of European integration]*. Dnipro: Vidavec Bila K. O. [in Ukrainian].
5. Samojlova, I. (2021). Spadkovuj dogovir: pravova priroda za zakonodavstvom Ukrayini ta krayin Evropi [Inheritance agreement: legal nature according to the legislation of Ukraine and European countries]. *Pidpriyemnicтво, gospodarstvo i pravo: naukovopraktychnuj, gospodarsko-pravovij zhurnal – Entrepreneurship, economy and law: scientific and practical, economic and legal journal*, 3, 54-59 [in Ukrainian].
6. *Civilnij kodeks Ukrayini [Civil Code of Ukraine]: Kodeks Ukrayiny vid 16 sichnya 2003 roku, № 435-IV*. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2003, 40, 356 [in Ukrainian].
7. Chepis, I. V. & Pisaryeva, E. A. (2021). Osoblyvosti pravovogo regulyuvannya spadkovogo dogovoru v Ukrayini ta zarubizhnykh krayinah. [Peculiarities of legal regulation of inheritance agreement in Ukraine and foreign countries]. *Visnyk studentskogo naukovo tovaristva DonNU imeni Vasilya Stusa – Bulletin of the Vasyl Stus Student Scientific Society of DonNU*, 1 (13), 151-155 [in Ukrainian].

8. Shama, N.P. (2008). *Spadkovuj dogovir v civilnomu pravi Ukrainu [Inheritance agreement in civil law of Ukraine]: avtoreferat disertacii na zdobuttya naukovogo stupenya kandidata yuridichnih nauk: 12.00.03. Lviv [in Ukrainian]*.

Стаття надійшла до редакції 17.05.2022.